

Johann Christoph Brotze, *Estonica*, hrsg. v. Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires, Tallinn 2006, ss. 619, ilustracje, ISBN 978-9985-9722-05; 9985-9722-0-1.

Recenzowany tom jest elementem edycji o ogromnym znaczeniu dla dziejów dawnych Inflant – dzisiejszych Łotwy i Estonii. Przedmiotem tego przedsięwzięcia jest powstały w latach 1771–1818 i przechowywany obecnie w Bibliotece Akademickiej w Rydze zbiór zatytułowany „Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Münzen, Wappen etc.” autorstwa Johanna Christopha Brotze. Urodzony w 1742 r. w łżyckim Zgo-

rzelcu (Görlitz) Brotze studiował teologię i filologię w Lipsku i Wittenberdze, gdzie uzyskał doktorat, zdobył także bardzo mu później przydatną wiedzę i umiejętności w zakresie rysunku technicznego. W 1768 r. przybył do Rygi i w tamtejszym założonym przez króla szwedzkiego Karola XI liceum podjął pracę nauczyciela. Podczas swojej pedagogicznej kariery, trwającej 46 lat, wykształcił prawie 2000 uczniów, w tym także wiele osób ważnych i wybitnych w późniejszej historii nadbałtyckich prowincji Rosji (jak na przykład wybitny historyk i bibliograf Karl Eduard Napiersky).

Jeszcze większe znaczenie miała trwająca niemal półwiecze działalność zmarłego w 1823 r. Brotze jako zbieracza i dokumentatora inflanckich starożytności. Jej efektem jest właśnie wspomniany powyżej, przechowywany w Rydze zbiór. „Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente [...]” zawiera dokumentację w postaci rysunków tuszem i akwareli (powstałych dzięki plastycznemu talentowi oraz wspomnianym kompetencjom Brotze w zakresie rysunku technicznego), a także komentarzy do ponad 4600 obiektów. Znajdują się one na w sumie 3130 stronach w dziesięciu oprawnych w skórę tomach *in folio*¹. Można stwierdzić, że na tle epoki zbiór Brotze nie jest niczym wyjątkowym – podobne powstawały wówczas dość powszechnie, wystarczy tu tytułem przykładu przywołać czasowo wcześniejszy i bardzo ważny dla historii Torunia, a także po części Prus Królewskich zbiór rysunków Jerzego Fryderyka Steinera, opublikowany w postaci albumu z komentarzami w 1998 r.² Ogromne znaczenie dzieła Brotze polega wszelako na jego skali. Półwiecze żmudnej pracy pozwoliło na stworzenie materiału o znaczeniu absolutnie podstawowym dla dziejów dawnych Inflant, trudnego do pominięcia dla badaczy historii politycznej, społecznej, historii sztuki i architektury, heraldyków i numizmatyków zainteresowanych tym krajem. Inny aspekt to różnorodność materiałów zebranych i opracowanych przez Brotze – w jego zbiorze znajdujemy zarówno plany i widoki miast, widoki i dokładne plany poszczególnych budowli czy ich ruin, odrisy detali architektonicznych, kopie dawniejszych materiałów, odpisy dawnych źródeł o różnym charakterze, w tym epigraficznych, jak i drzewa genealogiczne i wiele innych.

Nic więc dziwnego, że edycja w jakiejś formie zbioru J. Ch. Brotze, udostępnienie go historykom i innym odbiorcom zainteresowanym dziejami dawnych Inflant, stała się ważnym postulatem badawczym, w realizację którego zaangażował się wybitny historyk łotewski, nieżyjący już Teodors Zeids (1912–1994). Efektem jego inicjatywy i zaangażowania przez ostatnie dwadzieścia lat życia są opublikowane dotychczas łotewskie tomy wyboru materiałów ze zbioru Brotze. Należy podkreślić, że najpoważniejszym chyba wyzwaniem przy realizacji tego zadania było przyjęcie odpowiedniego kryterium i dokonanie wyboru materiałów do publikacji, ponieważ – jak się wydaje – raczej trudno sobie wyobrazić (z różnych względów, przede wszystkim z powodu rozmiarów) publikację całości dzieła ryskiego kolekcjonera. Dość powiedzieć, że dotychczas ukazały się cztery tomy – pierwszy, poświęconej samej Rydze (1992), drugi – ryskim przedmieściami (1996) oraz trzeci i czwarty (2002, 2007) poświęcone pozostałym obszarom inflanckim w ich łotewskiej obecnie części³.

¹ Przegląd materiałów z dzieła J. Ch. Brotze w zbiorach Biblioteki Akademickiej w Rydze zob. pod adresem: <http://www3.acadlib.lv/broce/> (dostęp 10 X 2010 r.).

² *Toruń i miasta ziemi chełmińskiej na rysunkach Jerzego Fryderyka Steinera z pierwszej połowy XVIII wieku* (tzw. *Album Steinera*), opr. M. Arsyński, M. Biskup, J. Dygdała, M. Woźniak, red. M. Biskup, Toruń 1998 (por. recenzję niżej podpisanego w: *Zapiski Historyczne*, t. 65: 2000, z. 1, s. 188–193).

³ Johans Kristofs Broce, *Zimējumi un apraksti*, 1. sējums: *Rīgas skati, ļaudis un ēkas*, red. T. Zeids,

Ponieważ zbiór J. Ch. Brotzego obejmuje – z różnym oczywiście nasileniem – cały obszar dawnych Inflant, logiczne w tej sytuacji było opublikowanie w określonej perspektywie tomu zawierającego materiały dotyczące terytoriów współczesnej Estonii. Jak pisze we wstępie do recenzowanej publikacji jej redaktor, profesor Raimo Pullat, w Instytucie Historii Łotwy (dawniej stanowiącym część Łotewskiej Akademii Nauk) przewidywano opublikowanie tomu piątego – estońskiego. Jak należy przypuszczać, długi czas realizacji łotewskiego projektu sprawił, że Estończycy postanowili niejako wziąć sprawę w swoje ręce, samodzielnie publikując wybór z dzieła Brotzego odnoszący się do Estonii. Kilkuosobowy zespół pod kierownictwem wspomnianego R. Pullata przygotował tom, który jest wprawdzie – jak podkreślono we wstępie – pracą samodzielną, jednakże – co należy z uznaniem podkreślić – pod względem koncepcyjnym i formalnym nawiązuje do edycji łotewskiej.

Jak łatwo się domyślić, dla mieszkającego w Rydze J. Ch. Brotzego Estonia najbardziej oddalona od jego miejsca zamieszkania uwzględniona została w jego zbiorze w relatywnie mniejszym stopniu. Ponadto w dużym stopniu były to nie materiały opracowane osobiście, lecz otrzymywane od licznych korespondentów oraz od instytucji państwowych. Głównym współpracownikiem Brotzego na tych obszarach był Eduard Philipp Körber (1770–1850), proboszcz w Wendau w pobliżu Dorpatu (s. XIV wstępu). Ze względu na relatywnie mniejszą ilość materiału tom estoński ma strukturę poniekąd podobną do całej dotychczasowej edycji łotewskiej. Dzieli się na dwie podstawowe części – miasto i wieś. Spośród miast uwzględnione zostały m.in. Rewal, Dorpat, Parnawa, Arensburg, Biały Kamień, Walk czy Fellin. Ilość materiału do poszczególnych miast jest bardzo zróżnicowana – od pojedynczych obiektów po miasta (jak Parnawa, Rewal czy Dorpat), gdzie mamy do czynienia z kilkunastoma czy nawet kilkudziesięcioma obiektami. Przy lepiej udokumentowanych miastach wydawcy nadali materiałowi wewnętrzną strukturę. Otwierają ją zwykle ogólne plany czy widoki (a także – jak w przypadku Dorpatu – herby czy pieczęcie), dalej materiał jest pogrupowany wedle poszczególnych obiektów, jak zamki czy zwłaszcza kościoły. W tych ostatnich, obok planów czy widoków, licznie reprezentowane są odrisy nagrobków, epitafiów, rysunki dzwonów itp. W przypadku Parnawy jest to kościół św. Mikołaja, Rewla – św. Olafa, a Dorpatu – ruiny katedry.

Struktura wewnętrzna opisów jest w dużym stopniu identyczna z tą zastosowaną w tomach łotewskich. Każdy obiekt graficzny (np. plan, widok czy odrys) jest zaopatrzony w numer kolejny (ogółem w tomie jest ich 287; zbliżone liczby obiektów znajdujemy w poszczególnych tomach łotewskich, co wskazuje na stopień wykorzystania zbioru Brotzego do edycji – jest to ledwie około 1/3 tego, co zebrał). O ile numer kolejny w tomie stanowi licznik ułamka, znajdującego się z lewej strony pod ilustracją, na jego mianownik składa się rzymski numer tomu rękopiśmiennego oraz numer strony w nim. Po prawej stronie pod ilustracją wydawcy umieścili nazwisko lub nazwiska pewnych lub domniemanych autorów danego rysunku. Do poszczególnych obiektów graficznych jest dołączony podpis oraz komentarz Brotzego w niemieckim oryginale oraz estońskim tłumaczeniu. Zgodnie z deklaracją wydawców teksty niemieckie zostały oddane ściśle wedle pisowni podstawy, z zaniechaniem zabiegów modernizacyjnych. Takie podejście należy potraktować z uznaniem, także dlatego że ówczesna niemieczyna niewiele różni się od współczesnej. Całość zamyka komentarz wydawcy, także dwujęzyczny (estoński i niemiecki). Pod tym względem

---

Rīga 1992; 2. sējums: *Rīgas priekšpilsētas un tuvākā apkārtnē*, red. T. Zeids, Rīga 1996; 3. sējums: *Latvijas mazās pilsētas un lauki*, red. T. Zeids, R. Brambe, G. Straube, Rīga 2002; 4. sējums: *Latvijas mazās pilsētas un lauki*, red. M. Auns, Rīga 2007.

edycja estońska różni się od łotewskiej, gdzie komentarze wydawców są tylko w języku łotewskim. Trzeba także odnotować, że w porównaniu z edycją łotewską w tomie estońskim mamy do czynienia ze zdecydowanie lepszą jakością reprodukcji, co po części można złożyć na fakt, że większość tomów łotewskich została przygotowana jeszcze w ostatnim dziesięcioleciu XX w., gdy możliwości techniczne były jednak bardziej ograniczone niż w początkach wieku XXI, po części jednak wynika to z tego, że tom estoński drukowany jest na jaśniejszym papierze. W przypadku niektórych ilustracji jednak przydałoby się opublikowanie ich w większym formacie, co uczyniłoby je czytelniejszymi. Przykładem jest tu plan Dorpatu (s. 214), który z powodzeniem można byłoby odwrócić o 90 stopni, powiększyć i w ten sposób wykorzystać całą stronę. Jeśli nawet oznaczałoby to zmianę w stosunku do podstawy źródłowej, to komfort korzystania z tego planu byłby dużo większy – obecnie nie można go czytać bez szkła powiększającego.

Reasumując, należy podkreślić z uznaniem ukazanie się tomu estońskiego ze zbiorów J. Ch. Brotzego, a także że świadomie i konsekwentnie jest on nawiązaniem do wielkiego łotewskiego przedsięwzięcia. Oczywiście można postawić pytanie – nie tylko w odniesieniu do tego tomu, ale do całego projektu edycji Brotzego – czy publikowanie wyboru z tego cennego zbioru jest uzasadnione, a także – czy uzasadnione jest rozdzielanie materiału źródłowego wedle współczesnych kryteriów państwowych i narodowych, w rezultacie wyodrębnianie tomu estońskiego. W sumie jednak przy takich przedsięwzięciach, gdy trzeba dokonywać wyboru, decyzje zawsze mogą budzić kontrowersje. Ukazanie się kilkutomowej edycji, której tom estoński jest integralną częścią, obejmującej mniej więcej jedną trzecią zbioru Brotzego jest jednakowoż wydarzeniem trudnym do przecenienia. Jego ważnym dopełnieniem może być w przyszłości pełna edycja elektroniczna, z której zaczątkiem mamy już do czynienia na stronie internetowej Biblioteki Akademickiej w Rydze.

Bogusław Dybaś (Toruń–Wiedeń)

